5 प्राणस्य श्रेष्ठत्वम्

अस्माकं पञ्च इन्द्रियाणि - चक्षुः, नासिका कर्णः, जिह्वा, सर्वेषाम् अधिष्ठाता प्राणः

एकदा सर्वाणि इन्द्रियाणि विवादं कुर्वन्ति-कः श्रेष्ठः? तानि प्रजापतिं गत्वा पृच्छन्ति-कः श्रेष्ठः? प्रजापतिः वदति-यं विना शरीरं नश्येत् सः श्रेष्ठः। क्रमशः नेत्रम्, कर्णः, जिह्वा, मनः च शरीरं विहाय गच्छन्ति परन्तु शरीरं जीवति। परन्तु प्राणान् विना सर्वाणि इन्द्रियाणि निर्जीववत् तिष्ठन्ति। अतः तानि स्वीकुर्वन्ति-प्राणः एव श्रेष्ठः।

क्रियापदानि–

अपृच्छन्– पूछा	लङ् प्र.पु. बहुवचन	अपृच्छत्– पूछा पृच्छ्	(लङ् प्र.पु.ए.व.)
अवदत्– कहा	लङ् प्रथम पु. एकवचनम्	अवदन्– बोले	(वद् लङ् प्र.पु. बहुवचन)
नश्येत्– नष्ट हो जावे	नश् विधि प्र.पु. एकवचन	अजीवाम- जीवित रहे	(जीव् लङ् उत्तम पु. बहुवचन)
प्राविशत्– प्रविष्ट हो गई	(प्र+विश्+लङ्, अन्य पु. ए.व.)	निर्+अगच्छत्– चली गई	(निर्+गम् लङ् प्र.पु. ए.व.)

अजीवत– तुम सब जीवित रहे (जीव् लङ् मध्यम पु. बहुवचन)

शतृप्रत्यय का प्रयोग–अ (न) वदन्तः, श्वसन्तः, पश्यन्तः, शृण्वन्तः, ध्यायन्तः, (न बोलते हुए, सांस लेते हुए। देखते हुए, सुनते हुए, ध्यान करते हुए।

शानच्– विवदमानाः, – वि+वद्+शानच्, विवाद करते हुए

तत्वा/ल्यप् का प्रयोग

एत्य– आ+इ+ल्यप् = आकर, नः- (हममें से) अस्मान्, अस्मभ्यम्, अस्माकम् तीनों का संक्षिप्त रूप

श्रुत्वा– श्रु+तत्वा = सुनकर वः तुममें से, प्रोष्य– प्र+वस्+ल्यप्=बाहर रहकर

प्रत्यावृत्य– प्रति+आ+वृ+ल्यप् - लौट कर

प्रत्यागत्य– प्रति+आ+गम्+ल्यप् = वापिस आकर

परिभ्रम्य– परि+भ्रम्+ल्यप् = बाहर घूम कर

आगत्य– आ+गम्+ल्यप् = आकर

कर्ता-क्रिया अन्विति देखें–

वयम् अजीवाम (हम जीवित रहे), चक्षुः प्राविशत् (चक्षु प्रविष्ट हो गई), प्राणादयः अपृच्छन् (प्राण आदियों ने पूछा), वाक्– अपृच्छत् (वाणी ने पूछा) प्राणादयः अवदन् (प्राण आदि बोले) अत्र प्रथमपुरुषस्य क्रियापदानि कानि–अपृच्छत् (ए.व.) पूछा, अवदन् (बहु.व.) - बोले

मध्यमपुरुषस्य क्रियापदं नास्ति, उत्तमपुरुषस्य क्रियापदम् --- अजीवाम (बहुवचन) हम जीवित रहे

प्रश्नाः

I **एतेषां रूपाणि पूरयत–**

(सः) अपृच्छत्, (तौ) ------ (ते) अपृच्छन्

(त्वम्) अपृच्छः, (युवाम्) ----- (यूयम्) ----

अहम् अपृच्छम्, (आवाम्) --- (वयम्) अपृच्छाम

II **एतत् वाक्यम् एकवचने परिवर्तयत–**

मूकाः वाचा अवदन्तः प्राणेन श्वसन्तः, चक्षुषा पश्यन्तः,

श्रोत्रेण शृण्वन्तः मनसा ध्यायन्तः जीवन्ति तथा वयम् अजीवाम।
यथा मूकाः वाचा ---(i)--- प्राणेन ---(ii)---, चक्षुषा ---(iii)---, श्रोत्रेण ---(iv)--- मनसा ---(v)--- जीवति तथा अहम् ---(vi)---

III निम्नलिखितशब्देभ्यः उपसर्गं दूरीकृत्य तत्वा प्रत्ययस्य प्रयोगं कृत्वा पुनः लिखत–

एत्य = आ + इ + तत्वा ⟶ ल्यप्

प्रोष्य = प्र+वस् + ल्यप् – वस् + तत्वा = उषित्वा

(i) प्रत्यावृत्त्य = ----------- तत्वा

(ii) प्रत्यागत्य = ----------- तत्वा

(iii) परिभ्रम्य = ----------- तत्वा

(iv) आगत्य = ----------- तत्वा

IV निम्नलिखितक्रियापदानि द्विवचने एकवचने च परिवर्तयत

	बहु व.	द्वि.व.	ए.व.
यथा	<u>वदन्तः</u>	वदन्तौ	वदन्
(i)	श्वसन्तः	-----	-----
(ii)	पश्यन्तः	-----	-----
(iii)	शृण्वन्तः	-----	-----
(iv)	ध्यायन्तः	-----	-----
(v)	वदन्तः	-----	-----